

Władyka, Wiesław

"Encyklopedia, która się nie ukazała",
oprac. Ryszard Hajduk, Stefan
Popiołek, Katowice 1970 : [recenzja]

Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego 12/1, 136-139

1973

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

K. Tokarżówny, p. 590 — weszła w skład *Kalendarza życia B. Prusa*, opublikowanego w 1969 r. (wspólnie z S. Fitą); p. 452 — rozdz. VI pracy Z. Gostkowskiego: „*Dziennik Łódzki*”... zostały opublikowane („*Przegląd Nauk Historycznych i Społecznych*”, 1956, s. 330—363 i „*Kultura i Społeczeństwo*”, 1959, nr 4, s. 78—102) przed drukiem całości pracy; p. 562—poza fragmentem, praca Ratajewskiego ukazała się w całości w 1968 r. pt. *Opolskie „Nowiny” w latach 1911—1939. (Krótki zarys historii)*; p. 567 — fragment pracy J. Domagały drukowany w „*Sobótce*”, 1964, nr 3/4, s. 302—327 pt. „*Nowiny Śląskie — wrocławski tygodnik polski dla ludności ewangelickiej*.”

Warto może uzupełnić, że promotorem pracy E. Aleksandrowskiej (p. 93) był prof. Zygmunt Szweykowski, J. Jackła — prof. Zdzisław Libera. Sprostowania wymagają informacje o pracy K. Sierockiej (p. 783). Praca została wydrukowana istotnie pod zmienionym tytułem, ale nie takim, jaki podaje autor. Poprawny tytuł brzmi: *Polonia radziecka 1917—1939. Z działalności kulturalnej i literackiej*, Warszawa 1968. Natomiast praca *Z dziejów czasopiśmiennictwa polskiego w ZSRR...* (Warszawa 1963) nie była żadnym z rozdziałów pracy doktorskiej. Te drobne uzupełnienia czy sprostowania nie umniejszają w niczym wartości pracy, o której zaletach pisano wyżej.

Publikacja została zaopatrzona dwoma indeksami: indeksem nazwisk oraz przedmiotowym, który objął tytuły czasopism, nazwiska publicystów, nazwy instytucji, partii politycznych. Pod hasłem „Czasopisma” uwzględniono podział według typów, np. katolicka prasa, lotnicza prasa, łowieckie czasopisma, młodzieżowa prasa, studencka prasa, oraz według terytorium, np. Francja — czasopisma biologiczne, Gdynia — prasa, Podlasie 1 — prasa konspiracyjna, warszawskie czasopiśmiennictwo i in.

Cecylia Gajkowska

Encyklopedia, która się nie ukazała. Opracowali Ryszard Hajduk, Stefan Popiołek, Katowice 1970, Wydawnictwo „Śląsk”, s. 252.

Leksykon Polactwa w Niemczech — taki tytuł nosiła książka wydana tuż przed drugą wojną światową na mocy uchwały Rady Naczelnej Związku Polaków w Niemczech z 1933 r. Intencją wydawców było zebranie i opublikowanie w formie leksykonu-encyklopedii wszelkich śladów polskości na Mazurach, Warmii, Powiślu, Kaszubach, Pomorzu Nadodrzańskim, Śląsku Dolnym i Opolskim, a także na ziemiach na zachód od Łaby, przede wszystkim w Westfalii i Nadrenii. Głównym celem, który przyświecał Kierownictwu Związku Polaków i komitetowi redakcyjnemu, miało być — jak twierdzą we wstępie R. Hajduk i S. Popiołek — ocale-

nie od zapomnienia i zniszczenia wobec wrogiej i antynarodowej polityki Hitlera, wszystkiego, co mogłoby świadczyć o polskości ziem na wschód od Odry i Nysy (s. 13). W skład komitetu redakcyjno-organizacyjnego *Leksykonu* wchodził: jako redaktor naczelny Edmund Osmańczyk, dziennikarz pracujący w „Młodym Polaku w Niemczech” i „Polaku w Niemczech”, Jan Łangowski, Stanisław Murek, Edmund Kaczmarek, Helena Lehr, Eleonora Bednarkiewicz. W ciągu dwóch lat (1935—1937) zgromadzono potrzebne materiały, uchwała o przystąpieniu do końcowej redakcji *Leksykonu* zapadła w Radzie Naczelnej ZPwN po wygaśnięciu Konwencji Genewskiej (15 VII 1937), co też miało wpływ na podjęcie ostatecznej decyzji. 31 sierpnia 1939 r. wydrukowano w Opolu dwudziesty arkusz *Leksykonu* zamykający się hasłem: „Przemocz”, a 1 września gestapo zajęło drukarnię. Uratowany mimo zarządzeń władz niemieckich jeden egzemplarz dwudziestu arkuszy posłużył do przygotowania tej książki¹. R. Hajduk i S. Popiołek dokonali wyboru haseł; kierowali się przy tym, jak piszą, „zasadą pokazania czytelnikowi najważniejszych haseł informacyjnych i deklaracyjnych, opuściliśmy natomiast cały balast nazw miejscowości, dając przykładowo kilka wsi, do których istnieje opis stanu polskości” (s. 39). Autorzy książki pragnęli przedstawić egzemplarz *Leksykonu*, zachowując wiernie tekst haseł, ówczesną pisownię, specyfikę stylu. Trudno jest wypowiedzieć się na temat zastosowanych kryteriów wobec nieznamość całej encyklopedii, wydaje się jednak, że jeżeli selekcja była konieczna, to powyższe zasady jej zastosowania były słuszne.

Część zasadnicza książki pod tytułem „Hasła” poprzedzona jest wstępem² oraz rozdziałem pt. „Charakterystyka haseł”, oceniającym wartość naukową i historyczną encyklopedii oraz wyjaśniającym zasady, jakimi kierowali się autorzy przy redagowaniu tej pozycji; we wstępie przedstawiona jest pokrótce historia powstania *Leksykonu* i odzyskania go po drugiej wojnie światowej. Autorzy pokusili się także o pokazanie w osobnym rozdziale sytuacji ludności polskiej w Niemczech w okresie międzywojennym. Ta część pracy, bardzo skrótowo potraktowana, zawiera podstawowe, podręcznikowe informacje na ten temat, nie jest również wzbogacona o niezbędne elementy aparatu naukowego. W związku z tym oraz z przypisami opracowanymi do haseł *Leksykonu*, wśród których znajdują się takie, jak: A. Hitler, Liga Narodów, SA, SS itp., można tę książkę zaliczyć raczej do popularnonaukowych.

Prezentowany *Leksykon* dostarcza szeregu informacji również na te-

¹ Niestety w pracy nie znajdujemy informacji, gdzie znajduje się obecnie zachowany egzemplarz *Leksykonu*.

² Por. R. Hajduk, *Od „Nowin” do „Trybuny”*, Katowice 1970, s. 66—68 i *Leksykon*, s. 8—12. Obie książki zawierają identycznie brzmiące sformułowania i wnioski.

maty prasowe. Przede wszystkim cenne jest hasło: „Prasa polska w Niemczech” (s. 212—218), które już w pierwszym zdaniu stwierdza, że: „Należy [prasa polska w Niemczech] do jednego z najskuteczniejszych środków uświadamiania i obrony narodowej”. Wymieniono sześć dzienników według stanu na 1939 r.: „Nowiny Codzienne”, „Dziennik Raciborski”, „Głos Pogranicza i Kaszub”, „Gazeta Olsztyńska”, „Dziennik Berliński”, „Naród”; dwa pisma ukazujące się trzy razy w tygodniu: „Nowiny”, „Katolik Trzyrzazowy”; dwa razy w tygodniu ukazujący się i pisany gotykiem „Mazur” oraz miesięczniki centralne wydawane przez ZPwN: „Polak w Niemczech”, „Młody Polak w Niemczech” i „Mały Polak w Niemczech”. Z mniej znanych wydawany był przez Związek Polskich Kół Śpiewaczych na Śląsku Opolskim miesięcznik „Przyjaciel Pieśni”, a przez Polskie Zjednoczenie Zawodowe na Opolszczyźnie — „Zjednoczenie”. Hasło zawiera również przegląd tych pism polskich w Niemczech, które zostały zlikwidowane z rozmaitych powodów w okresie międzywojennym. Między innymi wymieniono „Gazetę Opolską”³, bytomskiego „Katolika”, miesięczniki: „Wzwyż”, „Zdrój”, „Życie Młodzieży”, „Akademik Polak w Niemczech”, „Poradnik Nauczycielski” oraz wychodzące od lat 1919—1921 w Westfalii i Nadrenii: „Wiarus Polski”, „Narodowiec” i inne. Hasło „Prasa polska w Niemczech” pomija, na co zwracają uwagę w przypisie 80 Hajduk i Popiołek, kilka tytułów: tygodnik „Strzecha” (Racibórz), tygodnik „Przyjaciel Ludu” (Opole 1925—1926), dwutygodnik „Słowo Śląskie” (1936) czy „Katolik Trzyrzazowy” (1932—1936).

Leksykon ukazuje, jak dużą rolę w podtrzymywaniu, pielęgnowaniu polskości na terenach niemieckich odgrywała prasa wychodząca w języku polskim, redagowana przez polskich dziennikarzy. 21 IV 1923 r. odbył się w Berlinie pierwszy po wojnie Zjazd Prasy Polskiej w Niemczech, na którym uchwalono powołanie Centrali Prasowej przy ZPwN⁴, która miałyby artykułami i informacjami pomagać prasie. W jak trudnej sytuacji musiała funkcjonować prasa polska pod koniec lat trzydziestych świadczy fakt, że w 1939 r. tylko 10 dziennikarzy posiadało legitymacje zawodowe. *Leksykon* wymienia szereg przyczyn trudnej sytuacji prasy polskiej. Zalicza do nich powszechną, nieprzychylną, antypolską postawę Niemców, ustawę prasową z 4 IX 1933 r., fakt, że dziennikarze polscy byli zobowiązani do przystąpienia do okręgowych organizacji niemieckiego związku prasowego, postawienie barier uniemożliwiających zatrudnianie młodych ludzi w zawodzie dziennikarskim, konfiskaty, trudności w otrzymaniu materiału redakcyjnego z Polski (depesz PAT), konieczność

³ Hajduk i Popiołek sprostowali, iż *Leksykon* podaje błędnie datę zamknięcia pisma (faktycznie w 1923 r.), jak również, że Bronisław Koraszewski redagował „Gazetę Opolską” w latach 1890—1922, a nie od 1921 roku.

⁴ Autorzy *Leksykonu* poświęcili Centrali Prasowej jedno hasło (s. 70).

prowadzenia twardej walki o wpływy wśród czytelników, często walki z bojkotem prasy polskiej ogłaszanej przez czasopisma niemieckie. Wymienieni są z nazwiska dziennikarze polscy, którzy zostali pozbawieni w okresie lat 1934—1939 legitymacji uprawniających do wykonywania zawodu: Antoni Pawletta z Opola, Artur Aulich z Gliwic, Franciszek Jankowski z Olsztyna, Jan Skala i Stefan Dziamski z Berlina (s. 217). Autorzy *Leksykonu* poświęcili osobne hasła kilku pismom⁵: „Akademikowi Polakowi w Niemczech”, dodatkowi miesięcznika organizacyjnego „Polak w Niemczech”, „Biuletynowi Związku Polaków w Niemczech T. z.”, który od 1 IV 1925 r. ukazywał się pod nazwą „Polak w Niemczech”. Wymienione są również „Kulturwehr”, pismo Związku Mniejszości w Niemczech, i czasopismo „Młody Polak w Niemczech”.

Prasa polska w Niemczech spełniała istotne funkcje w walce o polskość w okresie międzywojennym. Zwracają na to uwagę autorzy *Leksykonu* (s. 212—218). Charakterystyczne jest, że często tekst haseł wzbogacono cytatami z wymienianych wyżej gazet. W związku z tym, ciekawym na pewno problemem byłaby merytoryczna analiza tej prasy; początki prac badawczych w tym zakresie przynosi ostatnio „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego”⁶.

Wiesław Władyka

⁵ Wobec zastosowanej przez Hajduka i Popiolka selekcji nie wiadomo na pewno, czy *Leksykon* nie zawierał większej ilości haseł prasowych.

⁶ J. Ratajewski, *Wydawnictwo i czasopismo „Katolik Trzyrazowy” na Śląsku Opolskim w latach 1932—1939. Szkic monograficzny*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego”, t. 10, z. 3, s. 335—383; K. Bobowski, *Z dziejów „Młodego Polaka w Niemczech” 1930—1939*, tamże, t. 11 (w druku).